

Прагматика и проблемы интенциональности. - М.: ИВАН СССР, 1988. - С. 154-165.

15. Лотман Ю.М. Семиотическое пространство // Ю.М. Лотман Внутри мыслящих миров: Человек. Текст. Семиосфера. История. - Языки русской культуры, 1996. - 464 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТ "Перун", 2004. - 1440 с.

17. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. - М.: Прогресс, 1989. - 616 с.

*Балинська О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 22.11.2012*

УДК 34.03

КРИТЕРІЇ ПОЗИТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Белая Л. В.

В юридичній літературі неодноразово підкреслювалось, що співіснування індивідів у цивілізованому суспільстві передбачає необхідність виконання ними певних правил і вимог, що забезпечують нормальне функціонування будь-якого суспільства. Ці вимоги знаходять вираз у певних соціальних регуляторах, серед яких - норми права, моралі, звичаї, традиції тощо. Є зрозумілим і виправданим, що врахування індивідом у своїй поведінці цих правил стає алгоритмом співіснування держави, суспільства й індивіда, а також - підставою сприйняття самим індивідом цих категорій. Як представник соціуму будь-який індивід повинен узгоджувати й узгоджує свої інтереси й вчинки з цінностями й стандартами, які загальноприйнятні та прийняті в цьому суспільстві. Якщо поведінка буде порушувати певні канони й встановлені правила, це викликати в тому чи іншому вигляді відповідальність перед суспільством, державою, представниками соціумів. У такий спосіб формується поняття "соціальної відповідальності", яку визначають як ставлення суспільства до вчинків особи з точки зору виконання нею загальноприйнятих правил.

Наголосимо, що важливішою закономірністю права є відповідність правової форми змісту суспільних відносин, що ним регулюються. Тому соціальній відповідальності за змістом і структурою має відповідати юридична відповідальність.

Отже, необхідно пам'ятати про те, що юридична відповідальність - це різновид соціальної відповідальності, яка настає за порушення різних соціальних норм (права, моралі, звичаїв, корпоративних норм).

Взагалі спочатку юридичну відповідальність розглядали лише в рамках галузевих наук, переважно в цивільному, кримінальному, адміністративному, трудовому праві, до того ж автори цих досліджень обмежувалися поверхневою характеристикою загального поняття юридичної відповідальності. Однак починаючи з середини 60-х років ХХ ст. з'явилися роботи, що висвітлювали юридичну відповідальність як важливу категорію загальної теорії права. Цій темі присвячені роботи таких авторів, як: С. Алексєєв, В. Бабаєв, Ю. Белашапко, Братусь, В. Горшенев, В. Любашиць, Ной, Н. Оніщенко, В. Протасов, Шаргородський та інші. Саме у вказаний період зародилася ідея про те, що відповідальність можна розглядати як в позитивному (перспективному) смислі, так і в негативному (ретроспективному) аспекті.

Юридична відповідальність - один з основних інститутів, що опосередковує охоронну функцію права. Тому традиційно вона розглядалася як один з видів негативної реакції держави на правопорушення. У цих рамках розроблялися різні підходи, які, не зважаючи на

їх відмінність, об'єднувало головне, а саме - визнання її ретроспективного, обов'язкового зв'язку з протиправною поведінкою, що передувала їй.

Проте в 60-ті роки ХХ ст. у вітчизняній юриспруденції, і насамперед у науці кримінального права, правильність такого підходу ставиться під сумнів. Обґрунтовується необхідність доповнень у трактуванні юридичної відповідальності, розширення її поняття, що склалося, за рахунок включення в нього, разом із ретроспективним, і позитивного аспекту. Звідси - уявлення про так звану "двоаспектну юридичну відповідальність", згідно з яким крім юридичної відповідальності за порушення й у нерозривному зв'язку з нею існує юридична позитивна відповідальність - усвідомлення обов'язку, повинності вчиняти дії, що відповідають природі суспільного ладу [11, 78-79].

Спочатку наявність позитивної юридичної відповідальності вбачалася в особливому стані індивіда, що характеризується глибоким розумінням інтересів суспільства й держави, активним і добросовісним виконанням ним своїх обов'язків, громадянського обов'язку [12, 79]. Тут акцентувалася увага на суб'єктивній стороні поведінки, а відповідальність розповсюджувалася й на правомірну діяльність суб'єктів. Під позитивною відповідальністю розуміється найчастіше вимога майбутньої активної, свідомої правомірної діяльності суб'єкта права [5, 195-196]. Тобто позитивна відповідальність пов'язана з майбутньою правомірною поведінкою особи.

Ретроспективна відповідальність настає за минулу протиправну дію або бездіяльність особи. Вона завжди є негативною реакцією держави на здійснення протиправного діяння. Більшість авторів схилиються до точки зору, що саме ретроспективна відповідальність, і тільки вона, може бути визнана юридичною відповідальністю [10, 7]. Позитивна ж відповідальність є не правовою, а, власне кажучи, моральною категорією [7, 144] й пов'язана скоріше з відповідальністю соціальною, ніж з юридичною відповідальністю.

З моменту своєї появи концепція позитивної юридичної відповідальності як усвідомлення обов'язку по виконанню правового обов'язку стала об'єктом серйозної та справедливої критики. Показово, що навіть прихильники розширення поняття відповідальності шляхом конструювання двох її аспектів вимушені визнати малоперспективність розробки цього напрямку [1, 39-40]. Проте й на сьогодні вона не втратила прихильників і визначається в новітніх підручниках [13, 551-552]. На думку Б. Базилева, позитивна юридична відповідальність має цілком об'єктивні підстави, має власну субстанцію і являє собою особливий зв'язок, особливі стосунки громадянина з державою [12, 27-28]. У рамках зазначеного зв'язку держава накладає на

громадян, іноземних громадян і осіб без громадянства ряд юридичних обов'язків та вимагає їхнього виконання. П. Недбайло, у свою чергу, відзначає, що сутність відповідальності полягає "у самостійній та ініціативній діяльності в рамках правових норм. У людини виникає відповідальність уже тоді, коли вона їх не виконує або стане діяти всупереч їм. Без дослідження "позитивної" відповідальності не можна зрозуміти й відповідальність "негативну" [9, 50-52].

Додатково наголосимо лише на наступному. По-перше, вказаний підхід є апологією, здавалося б, давно знехтуваної цивілізованим суспільством ідеї юридичної відповідальності за образ думок і відчуттів, широко представленої в європейських пам'ятниках середньовіччя, має рацію, оскільки одним з його фундаментальних положень виступає теза про те, що позитивно безвідповідальна поведінка спричиняє за собою ретроспективну відповідальність, кару, покарання. Якщо стояти на цій позиції, то хіба можна визнати за позитивне відповідальне виконання суб'єктом своїх обов'язків не через внутрішнє переконання, а через страх покарання, "з-під палиці" або з міркувань конформізму? З погляду цієї теорії, відповідь повинна бути негативною, а її логічний розвиток приводить до абсурдного висновку про те, що подібного роду "позитивно безвідповідальна" правомірна поведінка повинна бути покарана, бо образ думок суб'єктів, мотиви їх поведінки заслуговують осуду. Саме до такого висновку, зрештою, приходять Д. Шон, який у своїй роботі фактично використовує модель позитивної конституційної відповідальності, хоча й не використовує цього терміну [15, 38-42].

По-друге, ця концепція не розповсюджується на суб'єктивні права, незважаючи на те, що від їх реалізації або невикористання можуть постраждати інтереси суспільства й держави (наприклад, нездійснення права на судовий захист, виборчого права, зловживання правом тощо). Чому вони не розглядаються в рамках категорії "позитивно відповідальної поведінки", адже психологічний механізм їх реалізації нічим не відрізняється від того, що опосередкує виконання правових обов'язків? Задовільної відповіді ми не знайдемо. Якщо врахувати, що здійснення моральних та інших неюридичних прав індивіда завжди оцінюється з погляду відповідних видів соціальної відповідальності, то залишається тільки констатувати: розуміння позитивної відповідальності в праві не узгоджується з поняттям позитивної соціальної відповідальності як такої. Але ж саме необхідністю привести у відповідність з категорією соціальної відповідальності трактування відповідальності в праві пояснюють свою позицію прихильники її розширення. У результаті трактування розширили, а відповідності так і не добились.

Істотні вади цієї концепції спонукали адептів ідеї позитивної юридичної відповідальності до пошуку нових шляхів її інтерпретації. Так з'явився підхід, що переносить навантаження з суб'єктивної сторони поведінки на об'єктивну, на зовнішню сторону людської діяльності. Під позитивно відповідальною тепер пропонується розуміти будь-яку правомірну поведінку, в якій виконуються обов'язки або використовуються права [14, 495], або реалізуються тільки юридичні обов'язки [2, 46; 6, 196] незалежно від мотивів, що її зумовили.

І перший, і другий варіанти викликають заперечення вже тому, що охоплювані ними явища давно вже зафіксовані й плідно вивчаються в межах категорії "правомірної поведінки". Їх новизна по суті зводиться до заміни наявного терміну новим. Заміна була б доречна, якби дефі-

ніція, що вже використовується, перестала відповідати розвинутому за її межі поняттю, і виникла невідповідність вимагалось усунути. Але такої невідповідності немає. До того ж виключення суб'єктивної сторони з наукового аналізу звузило сферу дослідження правомірної поведінки до меж одного з її видів, окресленої в літературі об'єктивно правомірною поведінкою. І тут, як ми бачимо, заміни термінології не вимагається.

Вказану концепцію, що залишає без уваги суб'єктивну сторону поведінки, з раніше розглянутою, крім всього іншого, об'єднує те, що вона, як і її попередниця, не узгоджується із загальним поняттям соціальної відповідальності [8, 387-389]. Для останньої психічне відношення особи до вимог, що пред'являються їй суспільством, її усвідомлення, схвалення, внутрішня готовність виконати найкращим чином, або навпаки, заперечення, зневага, ухилення від реалізації виступають обов'язковою умовою її настання. Як не парадоксально, в об'єктивістському трактуванні позитивна юридична відповідальність віддалена від однойменного аспекту соціальної відповідальності набагато значніше, ніж ретроспективна, для здійснення якої спонукальні мотиви й вина правопорушника мають першочергове значення.

Основним аргументом прихильників позитивної юридичної відповідальності є посилення на соціально-філософське розуміння відповідальності як діалектичної єдності аспектів (позитивного і ретроспективного), що виключають один одного, а звідси робився висновок про те, що зміст юридичної відповідальності полягає в державно-правовій оцінці юридично значущої поведінки суб'єкта з метою накладення позитивних і негативних санкцій [3, 48-57]. З таким твердженням не можна погодитися. По-перше, під юридично значущою поведінкою в теорії права розуміються юридичні факти - фізичні дії осіб, що не здійснюють правової поведінки (дії недієздатних суб'єктів). Оскільки їх поведінка не є правовою, то вона не може спричинити юридичної відповідальності [3, 44-45]. По-друге, діалектичний підхід насправді припускає пошук протилежностей самого явища, а не привносить їх сюди ззовні. Зміст суперечливий, проте єдиний, він не може містити різнорідних, взаємовиключних сторін. Не взаємовиключний, а нерозривний зв'язок, взаємодія протилежностей відбивають їх діалектику. При двоаспектному ж розумінні юридичної відповідальності нею охоплюються різнорідні, різнопорядкові феномени. Цього не заперечують і його прихильники. Як відзначає один з них, "до позитивної відповідальності не можна підходити з мірками негативності, оскільки з цих позицій її неможливо зрозуміти. Це особливий феномен, що виражає інші зв'язки та відносини. Відповідно, тут повинні застосовуватися інші оцінки й критерії. Інакше можна було б задовольнитися лише однією ретроспективною відповідальністю" [6, 202]. І справедливість цих слів не можна не визнати.

Підсумовуючи вказане, слід зазначити, що теоретичне дослідження проблем юридичної відповідальності буде вдалим і плідним за умови неодмінного врахування об'єкту двоаспектного підходу до трактування цього поняття.

Література

1. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б.Т. Базылев. - Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. - 118 с.
2. Звечаровский И.Э. Посткриминальное поведение: понятие, ответственность, стимулирование. - Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1993. - 123 с.
3. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: нормы и

патологія / В.Н. Кудрявцев. - М.: Наука, 1982. - 285 с.

4. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности / Д.А. Липинский; под ред. Р.Л. Хачатурова. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. - 387 с.

5. Малько А.В. Теория государства и права: элементарный курс / А.В. Малько, В.В. Нырков, К.В. Шундигов. - М.: КНОРУС, 2007. - 240 с.

6. Матузов Н.И. Правовая система и личность. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. - 293 с.

7. Матузов Н.И. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юристъ, 2006. - 541 с.

8. Мишин Г.К. О методологических проблемах уголовной политики в сфере борьбы с организованной преступностью: Теор.-метод. проблемы. - М.: Зерцало-М., 2007. - 392 с.

9. Недбайло П.Е. Система юридических гарантий // Изв. высш. учеб. заведений. Сер.: Правоведение. - 1971. - № 3. - С. 39-45.

10. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. - М.: Юрайт, 2001. - 346 с.

11. Селіванов В.М. Наукове забезпечення державної політики конституційного розвитку України // Правова держава: щорічник наук. праць. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. - Вип. 16. - С. 77-87.

12. Семитко А.Н. Развитие правовой культуры как правовой прогресс / А.Н. Семитко. - Екатеринбург: УрПОА: Изд-во Гуманитарного ун-та, 1996. - 312 с.

13. Теория государства и права: учебник / под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. - М.: Высш. образование, 2008. - 613 с.

14. Теория государства и права: учебник / под ред. А.И. Королева, Л.С. Явича. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. - 549 с.

15. Шон Д.Т. Конституционная ответственность // Государство и право. - 1995. - № 7. - С. 35-48.

Белая Л.В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри ТДП

Одеський державний університет внутрішніх справ

Надійшла до редакції 04.10.2012

УДК 341.217(061.1ЄС)

ФЕНОМЕН ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Дунаєва О. М.

Будь-яка організаційна структура, а тим більш структура складна, потребує певного керування. Якщо йдеться про структуру нестандартну, неординарну, відповідно, органи управління такою структурою носитимуть унікальний характер.

Правова природа Європейського Союзу, його устрій, побудова керівних органів - явища гнучкі, змішані, і мають, як іноді зазначають, гібридний характер. Це зумовлено, передусім, історією створення Європейського Союзу. Виникнення трьох Європейських товариств у 1951 та 1957 роках, їх реформа у зв'язку з підписанням Єдиного європейського акту в 1987 році, підписання Договору про Європейський Союз з його "трипорною" структурою в 1992 році та реформування ЄС у 2007 році у зв'язку з підписанням Лісабонських угод - це лише окремі визначні кроки розвитку єдиного європейського організму.

Поступова інтеграція європейських країн спочатку в межах економічної, далі - зовнішньополітичної та правоохоронної сфер, наближує європейську спільноту до тієї цілісності, яку у своїх "планах" будували ще Роберт Шуман і Жан Моне на початку 50-х років ХХ століття.

Жодні міжнародні договори, союзи держав не створювали до сьогодні такого феномену.

Європейський союз, за визначенням С.Ю. Кашкіна, є міжнародним, і водночас державоподібним утворенням, яке складає в собі риси мінімум трьох видів державних об'єднань: міжнародної міжурядової організації, конфедерації й федерації [5, 255]. За визначенням С.Ю. Кашкіна та П.О. Калініченко, Європейський Союз - унікальний правовий феномен, що склався в ході розвитку європейської інтеграції в межах Європейських співтовариств і Європейського Союзу, результат реалізації наднаціональної компетенції інститутів Європейського Союзу [1].

Як і будь-який організм, Європейський Союз здійснює свою діяльність за допомогою своїх органів. Як зростає організаційна складність самого Союзу, так і збільшується кількість його керівних органів. Використання інститутів Європейського Союзу дозволяють досягати цілей і реалізовувати свої повноваження у всіх сферах

суспільного життя держав-членів.

Усі інститути й органи Європейського Союзу складають цілісну систему, "механізм", де кожен орган виступає окремим елементом всієї системи.

За визначенням С.Ю. Кашкіна, організаційний механізм Європейського Союзу - це система інститутів та інших органів, за допомогою яких організація здійснює свою компетенцію [5].

Визначаючи особливості договірної механізми інтеграції, здійснюваної в Європейському Союзі, В.І. Муравйов виокремлює категорію інституційного механізму Євросоюзу як систему органів Євросоюзу, а також актів, які ці органи ухвалюють [4, 127].

Унікальність інститутів ЄС стверджують З.Й. Опейда та К.В. Островська, зазначаючи, що вони не мають аналогів ні на національному, ні на міжнародному рівнях. Автори зазначають, що розподіл влади між зазначеними інститутами не відповідає традиційним уявленням про поділ влади на три гілки. Жоден інститут не виконує виключно законодавчі, виконавчі або судові функції. Баланс влади відбувається інакше й відповідає складній юридичній природі Євросоюзу. Фактично, інститути розрізняються не за колом повноважень, оскільки майже всі вони беруть участь у законодавчому процесі й певною мірою мають виконавчі функції, а відповідно до того, чий інтереси представляють. Наприклад, Європейський парламент представляє інтереси народу всього європейського простору, Рада Міністрів виражає волю держав-членів, Європейська Комісія відстоює інтереси власне Європейського Союзу [3, 17].

Якщо до підписання реформаторського Лісабонського договору 2007 року організаційний механізм Європейського Союзу складався з 5 "інститутів" і певних "органів", то після 2009 р. (вступу в дію Лісабонських угод) організаційний механізм Європейського Союзу значно розширився. Згідно з установчими документами "нового" Європейського Союзу (реформований Лісабонський договором Договор про Європейський Союз 1992 р. (ДЄС) і положення Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС)) нарівні з